

Гене́за Холодноярської організації у 1917–1918 роках

Genesis of the Kholodnyi Yar Organization in 1917–1918

Дмитро Фурманчук

Dmytro Furmanchuk

ад'юнкт науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності, e-mail: holodnuvyar@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6711-9326>

PhD student of the Scientific and Methodological Centre, e-mail: holodnuvyar@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6711-9326>

Національний університет оборони України, Київ, Україна

National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Received: June 10, 2026 | Revised: June 20, 2026 | Accepted: June 30, 2026

УДК: 355.425.4:[27-788-5-058.55](477.46)“1917/1918”

DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2026.16.3.25>

Мета роботи. Реконструювати ранню генезу Холодноярської організації у 1917–1918 рр. шляхом аналізу джерельної бази та локальних практик самооборони в с. Мельники й околицях Мотронинського монастиря.

Метод дослідження. Застосовано принципи історизму, джерелознавчої критики, а також історико-порівняльний, просторово-реконструктивний і локально-історичний підходи. Архівно-кримінальні справи, мемуари, краєзнавчі праці та локальні матеріали зіставлено з метою відокремлення верифікованих фактів від пізніших наративних нашарувань.

Результати дослідження. Уточнено, що події 1917 р. не слід ототожнювати зі сформованою військово-політичною структурою Холодного Яру. Первинний мельниківсько-мотронинський осередок інтерпретовано як перехідну форму збройної самооборони, що виникла в умовах розпаду адміністративної системи, поширення кримінального насильства, наявності фронтового досвіду та локального конфлікту навколо монастирського простору. Обґрунтовано, що 1918 р. під впливом гетьманської адміністрації та австро-німецької військової присутності став переломним етапом переходу від локальних охоронних практик до координованого повстанського спротиву.

Теоретична цінність дослідження. Запропоновано трактувати «село-спілку» як проміжну координаційну форму між локальною самообороною та майбутньою повстанською організацією.

Практична цінність дослідження. Результати можуть бути використані у воєнно-історичних дослідженнях територіальної самоорганізації, локальної безпеки та нерегулярного спротиву.

Оригінальність/цінність. Стаття зміщує акцент із героїзованого наративу на конкретні механізми самооборони, зокрема самоорганізацію, контроль простору, систему зв'язку, добір кадрів і роль авторитету місцевих лідерів.

Обмеження/перспективи. Подальші дослідження потребують ширшого залучення архівно-кримінальних справ, картографічних матеріалів та інших першоджерел.

Тип статті. Теоретична, історико-аналітична.

Purpose. This article reconstructs the early genesis of the Kholodnyi Yar Organization in 1917–1918 through an analysis of local self-defense practices in the village of Melnyky and the area surrounding the Motronynskiy Monastery.

Method. The study applies the principles of historicism and source criticism, together with historical-comparative, spatial-reconstructive, and microhistorical approaches. Archival criminal case files, memoirs, local historical studies, and related materials are compared to distinguish verifiable evidence from later narrative constructions.

Findings. The study demonstrates that the events of 1917 should not be retrospectively equated with a fully developed military-political structure of Kholodnyi Yar. The early Melnyky–Motronynskiy center is interpreted as a transitional form of armed self-defense that emerged amid the collapse of administrative authority, the spread of criminal violence, the availability of front-line experience, and a local conflict over the monastic area. The year 1918, under the influence of the Hetman administration and the Austro-German military presence, is identified as the turning point at which community self-defense practices evolved into coordinated insurgent resistance.

Theoretical implications. The concept of the *village-union* is interpreted as an intermediate coordination mechanism linking local self-defense with the subsequent insurgent organization.

Practical implications. The findings may be applied in military-historical research on territorial self-organization, local security, and irregular resistance.

Originality/value. The article shifts the focus from a heroic narrative to the specific mechanisms of self-defense, including self-organization, territorial control, communication, personnel selection, and the authority of local leaders.

Limitations/future research. Further research requires broader use of archival criminal case files, cartographic materials, and other primary sources.

Paper type. Theoretical, historical-analytical.

Ключові слова: Мельники; Мотронинський монастир; “Село-Спілка”; Василь Чучупака; самооборона; локальна безпека; нерегулярний спротив.

Key words: Melnyky; Motronynskiy Monastery; “Village-Union”; Vasyli Chuchupaka; Self-Defense; Local Security; Irregular Resistance.

Вступ

Проблема зародження та ранньої еволюції Холодноярської організації належить до дискусійних питань історії Української революції 1917–1921 рр. У науковій і мемуарній літературі формування холодноярського осередку нерідко подається як цілісний і відносно завершений процес, що розпочався вже у 1917 р. Проте такий підхід може призводити до

ретроспективного перенесення організаційних характеристик зрілого повстанського руху 1919–1921 рр. на значно менш структурований початковий етап.

Наукове завдання статті полягає у реконструкції первинних організаційних форм та еволюції місцевого збройного спротиву в Холодному Яру протягом 1917–1918 рр. Водночас дослідження не зводиться до встановлення єдиної точної дати створення холодноярського осередку. Йдеться передусім про виявлення передумов, механізмів і проміжних форм, через які локальні практики громадської самооборони поступово трансформувалися у координований збройний спротив.

Особливу увагу зосереджено на с. Мельники та Мотронинському монастирі, які становили просторове, соціальне й організаційне ядро раннього холодноярського середовища. В умовах розпаду адміністративного порядку, поширення кримінального насильства, повернення з фронту озброєних і військово підготовлених селян, а також загострення конфліктів навколо монастирського майна місцева громада була змушена формувати власні механізми безпеки. Спочатку ці механізми мали переважно охоронний характер, однак упродовж 1918 р. поступово набували ознак територіальної координації та антиурядового спрямування.

У воєнно-історичному вимірі дослідження є важливим для розуміння того, як локальні громади за умов руйнування або різкого послаблення державних інститутів створюють власні механізми територіальної самоорганізації, мобілізації та захисту. Реконструкція мельниківсько-мотронинського осередку дає змогу простежити ранні форми громадської стійкості, мобілізаційних мереж і нерегулярного спротиву, що має значення для ширшого осмислення історичного досвіду територіальної оборони.

Метою статті є реконструкція та джерелознавча верифікація початкового етапу ґенези Холодноярського військового осередку в межах с. Мельники та Мотронинського монастиря протягом 1917–1918 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: з'ясувати безпекові передумови формування місцевої самооборони; уточнити зміст і роль організаційної форми «село-спілка»; перевірити хронологічну межу між подіями 1917 і 1918 рр.; визначити роль В. Чучупака, родинно-громадських мереж і монастирського простору у формуванні первинного осередку спротиву; встановити механізми переходу від локальних охоронних практик до координованої повстанської діяльності.

Огляд літератури

Історіографія повстанського середовища Холодного Яру є достатньо широкою, проте нерівномірною за рівнем теоретичного осмислення, повнотою джерельного охоплення та критичністю інтерпретацій. Упродовж тривалого часу провідну роль у формуванні колективної пам'яті про ці події відігравали мемуари та его-документи, насамперед спогади Ю. Горліса-Горського (Горліс-Горський, 2013). Їхня евристична цінність полягає у фіксації антропоніміки, топоніміки, поведінкових моделей і ментальних установок учасників боротьби. Водночас ці тексти потребують послідовної джерелознавчої критики, особливо під час реконструкції раннього етапу формування холодноярського осередку. У мемуарних наративах досвід інтенсивної фази повстанської війни 1919–1921 рр. нерідко переноситься на події 1917–1918 рр., що може створювати хибне уявлення про існування вже сформованої військово-політичної структури.

До мемуарного корпусу належать також праці М. Дорошенка та І. Лютого-Лютенка, які розширюють персональний, соціальний і тактичний контекст повстанського середовища (Дорошенко, 1973; Лютий-Лютенко, 1986). Проте їхні свідчення також мають зіставлятися з документальними джерелами, оскільки ретроспективний характер спогадів, суб'єктивність

авторської позиції та вплив пізніших політичних оцінок могли позначитися на відтворенні хронології та ролей окремих учасників.

Значний внесок у систематизацію біографічного матеріалу та повернення холодноярської проблематики до сучасного українського наукового й суспільного дискурсу зробив Р. Коваль (Коваль, 2016). Його праці містять значний персонологічний матеріал, відомості про повстанців, родинні зв'язки та локальні осередки спротиву. Водночас переважна увага автора до біографій, мартирологів і меморіалізації визвольної боротьби зумовлює необхідність додаткової перевірки висновків щодо раннього етапу формування організації за архівними документами та локальними першоджерелами.

Сучасний академічний етап осмислення проблеми представлений працями Ю. Митрофаненка (Митрофаненко, 2016, 2025). Дослідник змістив акцент із героїзованого наративу визвольної боротьби на аналіз внутрішньої локальної динаміки спротиву, суперечностей історичних свідчень і прогалин джерельної бази. Для цього дослідження особливо важливими є локалізація первинних вузлів формування холодноярського середовища в с. Мельники та навколо Мотронинського монастиря, а також наголошення на необхідності критичного зіставлення усної традиції з документальними матеріалами (Митрофаненко, 2025, с. 38–41).

Ширший контекст селянського повстанського руху на Правобережжі України представлено у працях В. Щербатюка (Щербатюк, 2010, 2013, 2016). Їх залучення дає змогу розглядати Холодний Яр не як ізольоване або виняткове явище, а як складову загального поля селянського спротиву, спричиненого руйнуванням адміністративного порядку, кризою легітимності влади, насильницькими реквізіціями та втручанням зовнішніх військових сил. Такий контекст запобігає надмірній героїзації та перебільшенню унікальності окремих локальних процесів.

Методологічно важливими є студії С. Луніна (Лунін, 2014), у яких продемонстровано результативність порівняльного аналізу документів радянських каральних органів і мемуарних свідчень. Хоча ці праці стосуються переважно пізніших періодів, вони підтверджують необхідність перевірки кожного холодноярського сюжету на перетині різних типів джерел. Воєнно-кадровий контекст доби Української революції додатково висвітлює біографічний довідник Я. Тинченка, присвячений офіцерському корпусу Армії УНР (Тинченко, 2007).

Важливе значення для ширшої реконструкції повстанського руху в Середньому Подніпров'ї мають праці А. Демартино, Н. Зозулі, В. Лазуренка, Р. Подкура, а також архівні покажчики В. Василенка та В. Даниленка (Демартино, 2015a, 2015b; Зозуля, 2017a, 2017b, 2018; Зозуля & Лазуренко, 2017; Подкур, 2005; Василенко, 2008, 2015, 2021; Василенко & Даниленко, 2011). Ці дослідження дають змогу співвіднести локальний мельниківсько-мотронинський сюжет із загальнішими моделями мобілізації, конспірації, кадрового добору, політичної самоідентифікації та збройної самоорганізації селянського середовища.

Окреме значення має праця О. Солодара (Солодар, 2020). На підставі метричних книг Покровської церкви с. Мельники, родинних архівних документів і краєзнавчих матеріалів дослідник обґрунтував тезу, важливу для цієї статті: первинний збройний осередок у Мельниках доцільно характеризувати як загін самооборони, сформований переважно з колишніх фронтовиків у відповідь на кризу безпеки, грабіжницькі напади та дезорганізацію місцевого порядку, а не як уже зрілу повстанську організацію (Солодар, 2020, с. 149).

Джерельну базу дослідження істотно розширила публікація збірника архівно-кримінальних справ амністованих повстанців Холодного Яру, упорядкованого Д. Фурманчуком (Фурманчук, 2025b). Документи дають змогу реконструювати специфічну організаційну термінологію холодноярського середовища. Матеріали справ Є. Отаманенка, Л. Панченка та І. Деркача фіксують такі елементи ранньої інституціоналізації, як поняття “село-спілка”, територіальні доручення та початкові форми антиурядової підготовки (Фурманчук,

2025b, с. 13–15; ЦДАГОУ, б. д.-b, арк. 9–17). В окремих слідчих матеріалах відображено адміністративно-територіальні доручення В. Чучупаці, діяльність загону Гайдамаків Холодного Яру та зв'язок активізації спротиву з австро-німецькою військовою присутністю (ЦДАГОУ, б. д.-a, арк. 41–42; ЦДАГОУ, б. д.-c, арк. 11–16).

Використання архівно-кримінальних справ радянських спецслужб потребує подвійної критики. З одного боку, ці матеріали створювалися в межах репресивної системи, під тиском слідчих органів і з використанням ідеологічно маркованої термінології. Тому їх не можна сприймати як безпосереднє та нейтральне відображення позицій повстанців. З іншого боку, вони містять повторювані фактичні відомості про назви організаційних форм, територіальні доручення, персональні зв'язки, функції окремих учасників і хронологічні маркери. Особливу цінність мають амністійні справи, свідчення в яких могли надаватися за меншого рівня прямого слідчого тиску. Вони зберегли інформацію, яка часто відсутня в мемуарному дискурсі: назви латентних форм самоорганізації, внутрішні зв'язки, локальні функції учасників і механізми переходу від самооборони до відкритого спротиву.

Окремого розмежування потребує ця стаття і попередня публікація автора в журналі *Social Development and Security*, присвячена способам і формам дій холодноярських формувань у 1919–1921 рр. (Фурманчук, 2026b). На відміну від попереднього дослідження, ця стаття зосереджена не на бойовій практиці сформованого повстанського руху, а на передінституційному етапі 1917–1918 рр., тобто на причинах і механізмах виникнення місцевої самооборони, її соціальній базі, просторових умовах та ранніх каналах координації.

Отже, попри наявність значного історіографічного доробку, генеза холодноярського осередку в с. Мельники та навколо Мотронинського монастиря у 1917–1918 рр. залишається недостатньо дослідженою. Основною прогалиною є відсутність цілісного пояснення механізму трансформації локальної самооборони, громадських охоронних практик і сільської самоорганізації у військово-організаційне ядро майбутньої Холодноярської організації.

Методологія дослідження

Дослідження побудовано на поєднанні історико-генетичного, локально-історичного, джерелознавчого та просторово-реконструктивного підходів. Така методологічна комбінація зумовлена фрагментарністю джерельної бази, суперечливістю мемуарних свідчень і необхідністю відмежування ранніх форм самооборони від пізніших організаційних структур повстанського руху.

Джерельну основу дослідження становлять чотири комплементарні групи матеріалів. До першої групи належать документи архівно-кримінальних справ амністованих повстанців Холодного Яру, зокрема справи Є. Отаманенка, Л. Панченка та І. Деркача. Вони містять відомості про персональні зв'язки, територіальні доручення, внутрішню термінологію та початкові форми координації.

Другу групу становлять мемуари й его-документи учасників повстанського руху. Ці матеріали використано для реконструкції локальної пам'яті, персонального складу, топоніміки, мотивації та самоідентифікації учасників. Водночас їхні свідчення не розглядалися як самодостатні докази, а підлягали порівнянню з архівними документами та локальними матеріалами.

Третя група охоплює історико-краєзнавчі дослідження, метричні книги, родинні архіви та матеріали локальної історії с. Мельники. Їх використано для реконструкції родинно-громадських мереж, соціального складу місцевої самооборони та ролі колишніх фронтовиків у процесах самоорганізації.

Четверту групу становлять сучасні дослідження селянського повстанського руху, історії Української революції та діяльності збройних формувань Холодного Яру. Вони забезпечують ширший історичний контекст і дають змогу співвіднести локальний сюжет із загальними тенденціями селянської мобілізації та нерегулярного спротиву.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму, відповідно до якого події 1917–1918 рр. розглядаються в конкретних політичних, соціальних і безпекових умовах, без перенесення на них ознак пізнішої фази повстанського руху. Це дає змогу уникнути телеологічного тлумачення, за якого будь-яка форма місцевої самооборони автоматично трактується як початок уже сформованої Холодноярської організації.

Метод джерелознавчої критики застосовано для оцінювання походження, часу створення, авторства, мети та ступеня достовірності документів. Особливу увагу приділено виявленню суперечностей між мемуарними, слідчими, краєзнавчими та науковими текстами, а також встановленню повторюваних фактів, підтверджених кількома незалежними джерелами.

Історико-порівняльний метод використано для зіставлення різних версій виникнення холодноярського осередку, хронології подій і ролі окремих учасників. Порівняння дало змогу відокремити відносно верифіковані факти від пізніших інтерпретацій і меморіальних конструкцій.

Історико-генетичний метод застосовано для простеження послідовності переходу від стихійних охоронних практик до організованої самооборони, територіальної координації та відкритого збройного спротиву. У межах цього підходу ранню історію холодноярського середовища розглянуто не як одноразовий акт створення організації, а як процес поступової інституціоналізації.

Локально-історичний і мікроісторичний підходи використано для аналізу с. Мельники як конкретної соціальної спільноти, у межах якої діяли родинні, сусідські, професійні та військові зв'язки. Це дало змогу дослідити не лише діяльність окремих провідників, а й соціальне середовище, яке забезпечувало мобілізацію, комунікацію, добір кадрів і легітимацію місцевих лідерів.

Просторово-реконструктивний метод застосовано для визначення значення Мотронинського монастиря, лісово-яружного рельєфу, шляхів сполучення та підступів до с. Мельники. Простір розглядається не лише як географічне тло, а як один із чинників безпеки, мобілізації, прихованого пересування, спостереження та контролю території.

Історико-типологічний метод використано для розмежування трьох аналітичних рівнів: локальних охоронних практик громади; перехідних координаційних форм, зокрема «села-спілки»; первинних ознак військово-повстанської організації. Критеріями такого розмежування визначено наявність керівництва, територіального розподілу функцій, сталих каналів зв'язку, озброєного складу, мобілізаційних механізмів і політичної спрямованості.

Для опрацювання матеріалів радянських репресивних органів застосовано метод подвійної критики. На першому рівні враховано слідчий і репресивний контекст створення документів, можливий тиск на допитуваних, ідеологічну термінологію та стратегії самозахисту підсудних. На другому рівні здійснено порівняння повторюваних відомостей про осіб, місця, територіальні доручення, організаційні назви та хронологію з іншими групами джерел. Верифікованими вважалися ті факти, які підтверджувалися кількома незалежними свідченнями або узгоджувалися з встановленим історичним контекстом.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1917–1918 рр. Нижня межа пов'язана з руйнуванням імперської адміністративної системи, демобілізацією фронтовиків і виникненням локальних практик самооборони. Верхня межа визначається активізацією спротиву в умовах Гетьманату та австро-німецької військової присутності, коли охоронні функції громади почали трансформуватися у координовану антиурядову діяльність.

Територіальні межі дослідження охоплюють с. Мельники, Мотронинський монастир і прилеглий холодноярський простір. Вибір цієї території зумовлений її роллю у формуванні раннього організаційного ядра, концентрацією соціальних і родинних зв'язків, наявністю природних умов для оборони та символічним значенням монастиря.

Обмеження дослідження пов'язані з неповнотою архівно-кримінальних справ, фрагментарністю документів 1917–1918 рр., ретроспективним характером мемуарних

свідчень і недостатнім залученням картографічних матеріалів. У зв'язку з цим запропонована реконструкція має імовірнісний характер і спрямована не на встановлення абсолютно точної дати створення організації, а на визначення найбільш обґрунтованої послідовності її ранньої інституціоналізації.

Результати

Дослідження генези Холодноярської організації потребує уважного аналізу соціокультурного та безпекового контексту, в якому вона визрівала. У цьому ракурсі с. Мельники та Мотронинський монастир постають не лише просторовими пунктами, а місцем перетину кількох ліній конфлікту: релігійно-майнової, безпекової, локально-владної та національно-політичної. Методологічно важливо уникнути помилки, якщо вважати про існування в Мельниках уже у 1917 р. зрілої військово-політичної структури. Наявний комплекс джерел спростовує таку модернізацію історичних реалій і показує значно складнішу картину тогочасних подій (Митрофаненко, 2025, с. 38–41).

У межах цієї статті поняття “Холодноярська організація” використовується як робоче означення комплексу управлінських, мобілізаційних, охоронних і територіальних зв'язків, які набули виразніших інституційних рис лише у 1919–1920 рр. Для періоду 1917–1918 рр. предметом аналізу є визрівання передумов її появи. До таких чинників належали: формування стійкого провідного прошарку — еліти спротиву; здатність швидко мобілізувати людські ресурси; легітимація місцевого авторитету лідерів; сталий контроль або принаймні припущення щодо контролю над локальним простором; посилення міжселянських комунікативних мереж; виконання превентивних охоронних функцій і первинний розподіл відповідальності.

Саме за цими ознаками ранні приховані процеси в Мельниках і довкола Мотронинського монастиря варто кваліфікувати як генезу.

Для методологічної чіткості в дослідженні розмежовано два базові джерельні терміни: “село-спілка” у цій роботі розглядається як зафіксована в ретроспективних свідченнях учасників назва локального середовища самоорганізації. Воно поєднувало підготовчу, охоронну, мобілізаційну та комунікаційну функції, але ще не мало ознак завершеної регулярної військово-адміністративної структури. Цей феномен не тотожний ані партійній участі, ані легальній адміністрації, ані штабній структурі в класичному розумінні. Ідеться про проміжну форму групування, через яку відбувався добір надійного селянського елементу, підтримувалися міжселянські контакти, накопичувалися ресурси для майбутнього виступу, забезпечувалася охорона місцевого простору та висувалися авторитетні провідники. Тому “село-спілку” доцільно розглядати як ранню організаційну матрицю майбутнього холодноярського осередку спротиву;

“бандитизм” потребує суворого джерелознавчого розмежування. Коли йдеться про грабіжницькі напади та кримінальне насильство в умовах відсутності влади й розпаду державних інститутів, термін уживається в аналітичному, кримінологічному значенні. Натомість у радянських ділових документах і текстах адміністративно-карального апарату ця категорія є ідеологізованим політичним маркером, покликаним «навішувати ярлики» та дискредитувати антибільшовицький селянський опір.

У такому розумінні трактування понять “село-спілка”, “бандитизм” і хронологічних етапів формування холодноярського спротиву спирається також на попередні авторські дослідження цих категорій (Фурманчук, 2025b; Фурманчук, 2026a, 2026a).

Щоб уникнути анахронізмів і хронологічного змішування, події 1917–1918 рр. у статті подано як стадійну послідовність визрівання інституційних передумов спротиву. У 1917 р. визначальними були руйнування імперських адміністративних інститутів, активізація громадських ініціатив, організаційний вплив Вільного козацтва, конфлікти довкола монастирського майна та первинні локальні охоронні практики. У 1918 р. ситуація якісно

змінилася: розгортання гетьманської адміністрації, австро-німецька військова присутність, реквізиційні заходи, практика заручників і вимоги примусового роззброєння перетворили локальну самооборону на основу відкритої, дедалі вдосконаленої організованої протидії.

Отже, 1917 р. у пропонованій реконструкції постає як час накопичення потенціалу й прихованої самоохорони, тоді як 1918 р. — як етап вимушеного переходу від місцевого гуртування до координованої повстанської діяльності.

Після Лютневої революції 1917 р. Чигиринщина, як і більшість регіонів Центральної України, опинилася у правовому та безпековому вакуумі: імперська вертикаль уже руйнувалася, а інституції Української Центральної Ради ще не набули достатньої спроможності. У цьому середовищі швидко актуалізувалася історична пам'ять про козацькі часи, гайдамаччину й Коліївщину. Вона була не лише ідеологічним тлом, а й інструментом легітимації дій, способом самоопису, самоорганізації громади та матрицею політичної ідентифікації місцевого селянства. Як слушно зазначає О. Солодар, Чигиринський повіт увійшов у революційні процеси не з “чистого аркуша”, а як середовище з потужним пластом живої історичної пам'яті, де відновлення осередків “Просвіти” й традиції місцевої громадської ініціативи переводили соціальну напругу в площину скоординованої організаційної дії (Солодар, 2020, с. 143–145).

Для перевірки ранньої генези холодноярського осередку особливо важливо враховувати загально регіональний контекст розвитку Вільного козацтва на Чигиринщині. Створення його перших відділів фіксується вже навесні 1917 р., а проведення 16–20 жовтня 1917 р. у Чигирині Першого Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва засвідчило провідну роль краю у процесах новітньої козацької самоорганізації (Щербатюк, 2016, с. 278–280). Порівняння із суботівсько-чигиринським військовим середовищем Свирида Коцура дає змогу точніше окреслити специфіку досліджуваного об'єкта. Якщо коцурівський осередок швидко набув ознак автономного центру місцевої політичної влади з виразною адміністративною амбіцією, то мельниківсько-мотронинська траєкторія розвивалася повільніше: через низову самооборону, гуртування навколо монастирського простору, розширення міжсільських зв'язків і перетворення авторитету місцевих провідників на легітимне керівництво (Митрофаненко, 2016, с. 92–95).

Соціокультурний простір с. Мельники наприкінці 1917 – упродовж 1918 рр. визначався не лише ідеями національного відродження, а й ознаками повсякденної кризи. Цінність розвідок О. Солодара полягає у верифікації локальної наративної традиції через аналіз першоджерел: архівних документів, метричних книг Покровської церкви с. Мельники, актових записів про народження, шлюби й смерті, а також генеалогічних матеріалів селянських родин. Зазначений масив джерел дає змогу реконструювати антропологічний зріз місцевого соціуму: щільну родинну структуру, вагоме становище церковного інституту, наявність значної кількості чоловіків із фронтовим досвідом. Водночас зафіксовано локальні прояви збройного кримінального насильства, епідемії та повсякденні втрати, що підривали традиційний устрій життя (Солодар, 2020, с. 145–149).

З огляду на це, первинний мельниківський осередок доцільно кваліфікувати як перехідну форму збройної самооборони. Дослідник слушно зауважує, що залучення колишніх фронтовиків до створення загону самооборони мало насамперед превентивний характер — захистити село від грабіжницьких нападів, ексцесів збройного насильства та криміналізованих елементів, які активізувалися в умовах розпаду органів державної влади й правоохоронних механізмів (Солодар, 2020, с. 149).

Цей документально перевірений факт є принциповим для статті: зародження військової структури, тобто загону з бойовим досвідом, відбулося з практичної потреби в безпеці. Імперські інститути контролю вже втрачали дієздатність, а нові республіканські

органи ще не мали належної спроможності. Саме ця потреба підштовхнула мельниківсько-мотронинський простір до збройної самоорганізації.

Рання мобілізація не зводилася до одного чинника. Залучення місцевих селян до холодноярського спротиву було зумовлене сукупністю взаємопов'язаних обставин — соціальних, родинних, економічних і безпекових, а не одним ідеологічним чи матеріальним приводом. У мельниківському середовищі сформувалася багатошарова мотиваційна структура, яка поєднувала: потребу фізичного виживання та захисту власності; прагнення місцевої громади контролювати майно й правопорядок; стійку недовіру до зовнішньої адміністрації; наявність фронтового досвіду та нелегального арсеналу зброї; вплив українських суспільно-політичних ініціатив і актуалізовану історичну пам'ять Чигиринщини.

На початковому етапі ці мотиви діяли разом, ще без оформлення в окремі політичні програми. Саме таке нашарування досвіду, потреб і очікувань забезпечило поступову трансформацію локальної охоронної практики в ширшу повстанську мережу, здатну згодом реорганізуватися за чіткішими військовими принципами.

Процеси навколо Мотронинського монастиря ще виразніше показують, як локальний безпековий конфлікт набував організаційного змісту. Ю. Митрофаненко наголошує, що наявні архівні документи лише фрагментарно підтверджують конфліктне тло навколо монастирського комплексу й не дають підстав стверджувати про існування в Мельниках уже у 1917 р. зрілої проукраїнської вільнокозацької організації під проводом братів Чучупаків (Митрофаненко, 2025, с. 38–40). Це застереження є методологічно важливим. Воно не применшує значення монастирського чинника, а повертає його у точніші хронологічні межі. Документи свідчать про інше: монастирський простір став ареною гострого конфлікту за майново-економічні ресурси, право військової охорони та право місцевої громади тлумачити революційні зміни на власних засадах.

Показовим для вивчення ранніх прихованих форм спротиву є сюжет, верифікований Ю. Митрофаненком, про функціонування так званої “Селянської спілки “Вільного козацтва”” у Мельниках. Цей інцидент варто розглядати як прояв локального конфлікту за майново-економічні ресурси, право військової охорони та можливість місцевої сили втручатися в адміністрування простору. З документального викладу видно, що група, прикриваючись революційними назвами й апелюючи до авторитету “Вільного козацтва”, намагалася встановити контроль над частиною монастирського майна. Її дії, однак, були суперечливими, слабо скоординованими й мали зафіксовані в джерелі ознаки криміналізованої поведінки (Митрофаненко, 2025, с. 39–41). Отже, цей сюжет фіксує початкову фазу боротьби за ресурсну базу, легітимність і майбутню форму самоорганізації.

Для реконструкції цього процесу доцільно залучати уважну контекстуалізацію й аналіз матеріалів архівно-кримінальних справ, опублікованих Д. Фурманчуком. У справі Є. Отаманенка важлива не лише сама згадка про “село-спілки”, а й зафіксована логіка дій їхніх учасників. Матеріали слідства свідчать, що в умовах реквізиційних і каральних заходів адміністрації Української Держави (Гетьманату) до складу “село-спілки” входив “свідомий селянський елемент”. Цей контингент готував антиурядовий виступ, спрямований на руйнування локального гетьманського адміністративного апарату та недопущення в район Холодного Яру австро-німецьких контингентів і підрозділів гетьманської Державної варті (Фурманчук, 2025b, с. 13–15; ЦДАГОУ, б. д.-б, арк. 9–17). Це дає змогу виокремити функціональний комплекс раннього осередку: підготовчо-інформаційну діяльність; саботаж і протидію зовнішній адміністрації; військовий контроль доступу до стратегічного району; швидку мобілізацію людських ресурсів; формування первинного кола виконавців.

У матеріалах кримінальної справи Л. Панченка цей перехідний процес отримує чітку хронологічну й просторово-територіальну прив'язку. Амністований прямо зазначав, що в період від 1917 р. до введення австро-німецьких військ під назвою “Холодного Яру” системної

політичної чи революційно-військової діяльності не проводилося. Натомість за доби Гетьманату П. Скоропадського підготовча праця до загального повстання відбувалася під організаційною назвою “село-спілки”. Саме в межах цієї координаційної платформи В. Чучупаці було делеговано повноваження щодо адміністрування Холодноярського району, а сформований ним збройний загін отримав назву «Загін Гайдамаків Холодного Яру» (Фурманчук, 2025b, с. 105–107; ЦДАГОУ, б. д.-а, арк. 41–42). У цьому контексті важливий не лише факт висування В. Чучупаки, а й сама логіка територіального делегування: визначення меж відповідальності (“район”), кооптація легітимного провідника, створення збройного загону для захисту селянства від насильства й пограбувань та вимушена конфронтація із суміжним осередком С. Коцура.

Аналіз цього масиву документів і матеріалів дає змогу простежити послідовність практичних дій: посилення міжселянських зв'язків, неформальну легітимацію лідерів, накопичення тактичних навичок охорони, застосування колективних практик прийняття рішень і первинне усвідомлення меж відповідальності.

Отже, у випадку с. Мельники та Мотронинського монастиря цей процес був пов'язаний не лише з ідейно-національними чинниками, а й із цілком практичними стимулами: нелегальним арсеналом зброї у демобілізованих фронтовиків, потребою оборони поселень, регулюванням поведінки озброєних осіб, протидією криміналітету, суперечливими стосунками з консервативною духовною владою, боротьбою за право розпоряджатися монастирським майном та колективною відповідальністю за місцеву безпеку. Саме ці історичні елементи показують реальну еволюцію місцевого спротиву від стихійної самооборони до скоординованого організаційного осередку.

У процесі інституціоналізації локального спротиву особливе значення мав родинно-громадський чинник. Дослідження О. Солодара, засновані на аналізі метричних книг і локальних записів, показують с. Мельники як соціум із дуже щільною й розгалуженою структурою родинних, шлюбних і кумівських зв'язків.

У цій системі родинно-громадських зв'язків родина Чучупаків посідала помітне і вагоме місце (Солодар, 2020, с. 145–148). Це не другорядна деталь. В умовах революційної обстановки та колапсу державних інститутів традиційні зв'язки ставали первинною інфраструктурою соціальної довіри, без якої низова самоорганізація не могла набути стійкості. Коли до них додавалися досвід демобілізованих фронтовиків, зброя на руках і колективне відчуття небезпеки, село отримувало передумови для переходу від стихійної оборони громади до керованого осередку сили.

Тому еволюцію статусу братів Чучупаків у ранньому мельниківському сюжеті слід пояснювати через формування і зростання місцевого авторитету. Їхня лідерська функція не була наслідком випадкового військово-політичного рішення чи раптового рішення. Вона визрівала під впливом кількох чинників: особистої та родинної вкоріненості в місцевий соціум; вищого, порівняно із загальноселянським, рівня освіти; безпосередньої участі у превентивній самообороні; готовності брати відповідальність у кризових умовах; здатності поступово переводити стихійну силу громади в організований стан.

У цьому контексті зафіксовані у збірнику Д. Фурманчука свідчення про делегування Василю Чучупаці адміністративно-територіальних повноважень у межах Холодноярського району не слід сприймати як статичну фіксацію реалій 1917 р. Ці матеріали є ретроспективним документальним підтвердженням тривалого процесу, у межах якого громада виділяла харизматичних лідерів, здатних до територіального управління організацією та військового керівництва (Фурманчук, 2025b, с. 105; ЦДАГОУ, б. д.-а, арк. 41–42).

Узагальнення наведених чинників дає змогу реконструювати хронологічний трирівневий каркас ранньої генези Холодноярської організації, наведено у табл. 1.

Таблиця 1: Трирівневий хронологічно-структурний каркас інституціоналізації Холодноярської організації у 1917–1918 рр.

Рівень інституціоналізації	Хронологічні межі	Провідні суспільно-політичні та військові процеси
Перший (первинний)	1917 р.	Розпад легітимної влади; вплив Вільного козацтва; майновий конфлікт навколо Мотронинського монастиря; використання фронтового досвіду колишніх вояків для превентивної охорони поселень.
Другий (транзитний)	початок 1918 р.	загострення безпекової кризи в регіоні; нелегальний арсенал зброї; укорінення загонів самооборони в традиційних родинно-громадських мережах довіри.
Третій (мілітарний)	доба Української Держави (Гетьманату) та австро-німецької присутності	реквізиції, контрибуції, інститут заручників і репресивний тиск, спрямований на примусове роззброєння населення.

Джерело: складено автором за результатами верифікації історіографії, мемуарних джерел і матеріалів архівно-кримінальних справ амністованих повстанців.

Саме на третьому етапі локальна самооборона поступово втрачала ознаки суто реактивної відповіді на кримінальні загрози й перетворювалася на форму політично мотивованого організованого спротиву. Як свідчать матеріали праці О. Солодара, конфронтація між мельниківською самообороною, австро-німецьким гарнізоном і гетьманською Державною вартою була зумовлена фіскально-силовим тиском зовнішньої адміністрації та небажанням селянської спільноти відмовлятися від автономних засобів безпеки (Солодар, 2020, с. 150–151). Контрибуції, вилучення зброї та взяття заручників перевели сільський загін самооборони з режиму локального реагування у площину відкритого постійного повстанського спротиву. Показовою ознакою цієї фази стало тактичне переміщення частини сил самооборони до природно укріпленого простору Мотронинського монастиря, а також бойові зіткнення в районі монастирського валу та Буднянської дороги. Це посилювало концентрацію організаційного й військового авторитету навколо братів Чучупаків (Солодар, 2020, с. 151).

Важливим інструментом перевірки запропонованої моделі є свідчення Івана Деркача — безпосереднього учасника керівного ядра первинного місцевого осередку, а згодом командира Холодноярської бригади. У “Короткому описі Холодноярського повстання” він зафіксував межову формулу: “до приходу німців ніяких політичних організацій у Холодному Яру не було”. Натомість початок системної інституціоналізації І. Деркач пов’язував з австро-німецькою присутністю, розгортанням гетьманської влади, фіскально-силовим тиском (контрибуціями, каральними заходами) та виступом селянства проти окупаційної влади. Керівну функцію в межах цієї організації він пов’язував із В. Чучупаком, означивши власну роль як його заступника (помічника) (Фурманчук, 2025b, с. 25; ЦДАГОУ, б. д.-с, арк. 11–16). Це джерело має особливе методологічне значення, бо відтворює внутрішню періодизацію безпосередніх учасників спротиву: до початку 1918 р. — накопичення передумов, локальна самоохорона й формування прихованого середовища; після посилення німецько-гетьманського тиску — оформлення військової організації, спроможної до відкритої та координованої діяльності.

У цьому контексті Мотронинський монастир набував подвійного значення. З одного боку, комплекс був об’єктом практичної охорони, символічною й матеріальною ресурсною базою, а також простором, у якому місцеве населення перевіряло межі власного права на легітимне насильство. З іншого боку, монастир входив у структуру спротиву як тактичний пункт концентрації сил. Це мало не лише духовний чи пам’яттєвий, а й виразний військово-просторовий зміст. Географічне розташування монастиря — зв’язок із лісовим масивом,

системою ярів, комунікаційними шляхами та підступами до с. Мельників — забезпечувало помітні військові переваги. Такий ландшафт давав змогу збирати людей, уникати переслідування регулярними військами, використовувати природні укриття, контролювати підходи до району і водночас зберігати символічний авторитет сакрального місця, легітимованого в очах селянства.

Згадки джерел про бойові дії поблизу монастирського валу, на Буднянській дорозі та про маневри самооборони свідчать, що географічний простір почав працювати як інструмент військової логістики організації. На початковому етапі цей комплекс ще не був регулярним штабом і не мав усталених управлінських ознак, проте вже перетворювався з пасивного сакрального об'єкта на центр регіонального тяжіння. Сюди приходили люди; тут символічний капітал, тактичні переваги рельєфу, міжособова довіра та збройна присутність поступово поєднувалися в організаційну основу майбутнього осередку спротиву.

Наприкінці 1918 р. у с. Мельники та довкола Мотронинського монастиря сформувався сталий локальний феномен, відмінний від стихійного скупчення невдоволеного селянства. Консолідація осередку мала такі ознаки: наявність стійкого практичного досвіду партизанської, самооборонної діяльності; виділення керівного ядра з числа перевірених людей; легітимація авторитету місцевих лідерів, передусім В. Чучупаки; перетворення монастирського та лісово-яружного простору на місця збору, маскуванню й прикриття відходу; вироблення у селянській спільноті навичок солідарної військової взаємодії на основі взаємного прикриття та колективно схвалених рішень.

Ці ознаки ще не творили зрілої, розгорнутої структури зразка 1919–1920 рр., проте сформували інституційну основу, на якій згодом розгорнулися управлінські та бойові практики збройних формувань Холодного Яру.

У підсумку реальний механізм ґенези Холодноярської організації полягав у поєднанні низової самооборони, тривалих міжособових зв'язків і мереж довіри, напівлегальних координаційних платформ типу «село-спілки», превентивної охорони монастирського й сільського простору, збереження нелегальних арсеналів зброї, авторитету провідників і готовності до колективної відсічі загрозам. За таких умов с. Мельники та Мотронинський монастир були не лише місцями проживання чи простором локальних суперечок, а базовими осередками мобілізації, зв'язку та збройного самозахисту. Тому ранню форму сільської безпекової самоорганізації 1917–1918 рр. слід розглядати як необхідну інституційну передумову майбутньої Холодноярської організації, а не як її хронологічно випереджену статичну копію.

Обговорення

Отримані результати уточнюють усталену схему, за якою Холодний Яр часто подається як уже готовий повстанський центр від моменту революційного злам 1917 р. Натомість джерела показують послідовнішу еволюцію: від охоронних практик громади й локальних конфліктів за безпеку та ресурси — до формування координаційних платформ і висування провідників, здатних адмініструвати територіальний простір спротиву.

Найважливішим дискусійним пунктом є співвідношення між самообороною, «село-спілкою» і пізнішою Холодноярською організацією. У межах цієї статті «село-спілка» не трактується як повноцінний штаб чи легальна адміністрація. Вона розглядається як перехідна форма солідарної координації, яка забезпечувала добір надійних учасників, підтримання міжселянських зв'язків, накопичення ресурсів і первинне визначення зон відповідальності.

Водночас запропонована реконструкція має обмеження. Матеріали архівно-кримінальних справ створювалися в умовах репресивного процесу, а мемуари нерідко переносять досвід пізнішої фази боротьби на попередні події. Тому остаточне уточнення механізмів ранньої інституціоналізації потребує подальшої перевірки через нові архівні

справи, локальні церковні матеріали, картографічні джерела та польову топографічну верифікацію місць, пов'язаних із Мельниками й Мотронинським монастирем.

Висновки

Проведений аналіз джерел і сучасного історіографічного доробку дає підстави уточнити концептуальні уявлення про початковий етап генези Холодноярської організації. Доведено, що військові процеси в с. Мельники та довкола Мотронинського монастиря протягом 1917 р. не можна ретроспективно ототожнювати з уже зрілою, інституціоналізованою Холодноярською організацією. Водночас зафіксовані факти відображають не випадкову суму розрізнених епізодів, а зародження низових форм самоорганізації, посилення збройної самооборони в умовах боротьби за контроль над простором і ресурсами, а також висування авторитетних провідників, здатних адмініструвати місцевий простір безпеки.

Первинне мельниківське гуртування кваліфіковано як перехідну форму мобілізації колишніх фронтовиків у відповідь на розпад старої адміністративної системи та її правоохоронних інститутів. Праці О. Солодара, Р. Ковалю та Ю. Митрофаненка дають змогу побачити події у конкретній фактурі: через архівні справи, родинні зв'язки, фронтовий досвід, церковне середовище, повсякденне насильство, втрати і спроби громади захистити себе.

Аналіз архівно-кримінальних справ амністованих повстанців, опублікованих у збірнику Д. Фурманчука, дав змогу розкрити інституційний зміст ранньої координаційної матриці Холодноярської організації:

у матеріалах справи Є. Отаманенка поняття “село-спілка” постає місцевою платформою підготовки антиурядового повстання та саботажу фіскально-адміністративних заходів, пов'язаних із діями австро-німецьких частин і гетьманської Державної варти;

у свідченнях Л. Панченка цей феномен безпосередньо пов'язаний із делегуванням територіальних повноважень В. Чучупаці та розгортанням “Загону Гайдамаків Холодного Яру”;

у “Короткому описі...” І. Деркача чітко зафіксовано внутрішню межу між періодом відсутності ідеологізованих організацій (1917 р.) і фазою відкритого військового спротиву австро-німецько-гетьманському тиску (1918 р.).

Сакральний комплекс, інтегрований у ландшафт Скіфських валів, виконував поєднану функцію: був об'єктом ресурсного конфлікту, інструментом військової охорони та логістики завдяки природним перевагам яружно-лісового рельєфу, а також простором концентрації сил і символічної легітимації місцевої збройної присутності.

Монастир доцільно розглядати як первинний географічний центр тяжіння, у якому локальна самооборона, міжособова довіра, тактичні переваги та духовний авторитет поступово сформували основу майбутнього організаційно-військового центру.

Узагальнений науковий результат статті полягає в таких історіографічних уточненнях:

обґрунтовано потребу деміфологізації раннього етапу холодноярської організації через кваліфікацію мельниківського осередку 1917 р. як мілітаризованого загону самооборони, зумовленого практичним безпековим імперативом, а не як ідеологічно зрілої повстанської інституції;

розкрито концепт “село-спілка” як перехідну форму солідарної локальної координації, що забезпечувала добір кадрів, функціонування міжселянських зв'язків і первинний розподіл зон територіальної відповідальності;

верифіковано хронологічну модель еволюції спротиву, в якій доба Української Держави та австро-німецької військової присутності (1918 р.) визначена переломним етапом відкритого організованого протистояння. Силовий і реквізичний тиск зовнішньої адміністрації трансформував пасивні превентивні практики сільського захисту в політично мотивований, скоординований та інституційно оформлений повстанський спротив.

Такий методологічний підхід дав змогу уникнути осучаснення минулого та розглянути події в Холодному Яру в ширшому контексті селянського повстанського спротиву періоду Української революції.

Фінансування

Це дослідження не отримало конкретної фінансової підтримки.

Конкуруючі інтереси

Автори заявляють, що у них немає конкуруючих інтересів.

Використання штучного інтелекту

Мовне редагування, переклад, технічна перевірка тексту.

Список використаних джерел

- Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України). З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2008. № 1/2 (30/31). С. 138–196. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/41030>.
- Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.) : анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / упоряд. В. М. Василенко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015.
- Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.) : анотований покажчик справ фонду кримінальних справ «Припинений» архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / упоряд. В. М. Василенко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2021.
- Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. : анотований покажчик. Справа «Петлюрівські отамани» / упоряд.: В. М. Василенко, В. М. Даниленко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. URL: <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6123-5/978-966-02-6123-5.pdf>.
- Горліс-Горський Ю. Ю. Холодний Яр : спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру / упоряд. Р. Коваль. 18-те вид., допов. Київ : Історичний клуб «Холодний Яр» ; ДП «Державна картографічна фабрика», 2013.
- Демартино А. П. Повстанський рух у Середньому Подніпров'ї України (1918 — середина 1920-х рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2015. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/9c010f31-2d06-4e33-bd9c-0e06b37a3135>.
- Демартино А. П. Повстанський рух у Середньому Подніпров'ї України (1918 — середина 1920-х рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2015. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/f5ec198c-4816-4b5d-aceb-7ae8fb4b7aa6>.
- Дорошенко М. І. Стежками холодноярськими. 1918–1923 рр. Філадельфія, 1973. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3150/file.pdf>.
- Зозуля Н. М. До питання про деякі тактичні форми повстанської боротьби в Середньому Подніпров'ї у 1918 — на початку 1920-х рр. (за мемуарами старшин та офіцерів Армії УНР). Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки. 2017. Вип. 11 (27). С. 195–201.
- Зозуля Н. М. Свідчення старшин та офіцерів Армії УНР про забезпеченість зброєю та амуніцією повстанського руху в Середньому Подніпров'ї у 1918–1921 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 1, ч. 3. С. 64–68. URL: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/download/691/608/1229>.

- Зозуля Н. М. Повстанський рух у Середньому Подніпров'ї (1918–1922 рр.) за спогадами старшин Армії УНР : дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2018. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zozulia_Nadiia/Povstanskyi_rukh_v_Serednomu_Podniprovi_1918_1922_rr_za_spoHADamy_starshyn_armii_UNR/.
- Зозуля Н. М., Лазуренко В. М. Свідчення старшин та офіцерів Армії УНР про політичні орієнтації повстанського руху в Середньому Подніпров'ї у 1918 — на початку 1920-х рр. Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки. 2017. Вип. 11 (27). С. 187–194. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1948>.
- Коваль Р. Історія Холодноярської організації. Київ : Історичний клуб «Холодний Яр» ; Кам'янець-Подільський : ПП «Аксіома», 2016.
- Лунін С. Операція військ ВОХР проти Холодного Яру у вересні 1920 року та відомості про неї в спогадах Юрія Горліс-Горського. Історична правда. 2014. 16 квіт. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/534e61ddb1073/>.
- Лютій-Лютенко І. Вогонь з Холодного Яру. Детройт, 1986. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Liutyi-Liutenko_Ivan/Vohon_z_Kholodnoho_Yaru/.
- Митрофаненко Ю. Холодний Яр в історії Української революції 1917–1920-х рр.: історіографічна традиція та сучасні інновації осмислення. Український визвольний рух. 2016. 36. 21. С. 81–116.
- Митрофаненко Ю. «Воля України або смерть!». Повстанці Холодного Яру. Київ : Віхола, 2025.
- Подкур Р. Ю. Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР у 1920-ті — на початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК–ГПУ). Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2005. Вип. 31. С. 90–102. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/12182>.
- Солодар О. Під покровом Холодного Яру. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2020.
- Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ : Темпора, 2007. Кн. 1.
- Фурманчук Д. Більшовизм: від ідеологічного штамп «політичний бандитизм петлюрівської орієнтації» до репресивної практики у справах проти повстанців Холодного Яру 1918–1922 рр. Воєнно-історичний вісник. 2025. № 4 (58). С. 42–53. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2025-58-4-42-53>.
- Збірник документів і матеріалів архівно-кримінальних справ амністованих повстанців Холодного Яру (1918–1922) / упоряд. Д. М. Фурманчук. Київ : Український інститут воєнної історії ; ЦП «Компринт», 2025.
- Фурманчук Д. Періодизація Холодноярської організації (1918–1922): структурно-організаційний та інституційний аналіз. Сторінки воєнної історії України. 2026. Вип. 31. DOI: <https://doi.org/10.66858/sviu.2026.31.2>.
- Фурманчук Д. Способи та форми дій холодноярських повстанських формувань у боротьбі проти російсько-більшовицьких окупантів (1919–1921 рр.). Social Development and Security. 2026. Vol. 16, No. 2. P. 358–373. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2026.16.2.29>.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 50671. 110 арк. Архівно-кримінальна справа.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 51689. 36 арк. Архівно-кримінальна справа.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 54132. 30 арк. Архівно-кримінальна справа.
- Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух на Київщині 1917–1923 рр.: сучасна історіографія проблеми. Український історичний журнал. 2010. № 3. URL: https://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_3_186.

- Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2013.
- Щербатюк В. М. Вільне козацтво — добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2 (99). С. 275–285.

References

- Demartyno, A. P. (2015a). *Povstanskyi rukh u Serednomu Podniprovi Ukrainy (1918 – seredyna 1920-kh rr.)* [The insurgent movement in the Middle Dnipro region of Ukraine (1918–mid-1920s)] [Candidate of Historical Sciences dissertation, National Pedagogical Dragomanov University]. <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/9c010f31-2d06-4e33-bd9c-0e06b37a3135>
- Demartyno, A. P. (2015b). *Povstanskyi rukh u Serednomu Podniprovi Ukrainy (1918 – seredyna 1920-kh rr.)* [The insurgent movement in the Middle Dnipro region of Ukraine (1918–mid-1920s)] [Extended abstract of Candidate of Historical Sciences dissertation, National Pedagogical Dragomanov University]. <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/f5ec198c-4816-4b5d-aceb-7ae8fb4b7aa6>
- Doroshenko, M. I. (1973). *Stezhkamy kholodnoiariskymy: 1918–1923 rr.* [Along the paths of Kholodnyi Yar: 1918–1923]. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3150/file.pdf>
- Furmanchuk, D. (2025a). Bilshovyzm: Vid ideolohichnoho shtampa “politychnyi bandytyzm petliurivskoi oriiientatsii” do represyvnoi praktyky u spravakh proty povstantsiv Kholodnoho Yaru 1918–1922 rr. [Bolshevism: From the ideological label “political banditry of Petliurist orientation” to repressive practices in cases against Kholodnyi Yar insurgents, 1918–1922]. *Voienno-istorychnyi visnyk*, 4(58), 42–53. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2025-58-4-42-53>
- Furmanchuk, D. M. (Comp.). (2025b). *Zbirnyk dokumentiv i materialiv arkhivno-kryminalnykh sprav amnistovanykh povstantsiv Kholodnoho Yaru (1918–1922)* [Collection of documents and materials from the archival criminal files of amnestied Kholodnyi Yar insurgents, 1918–1922]. *Ukrainskyi instytut voiennoi istorii*; TsP “Kompynt.”
- Furmanchuk, D. (2026a). Periodyzatsiia Kholodnoiariskoi orhanizatsii (1918–1922): Strukturno-orhanizatsiinyi ta instytutsiinyi analiz [Periodization of the Kholodnyi Yar Organization, 1918–1922: A structural, organizational, and institutional analysis]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 31. <https://doi.org/10.66858/sviu.2026.31.2>
- Furmanchuk, D. (2026b). Sposoby ta formy dii kholodnoiariskykh povstanskykh formuvan u borotbi proty rosiisko-bilshovytskykh okupantiv (1919–1921 rr.) [Methods and forms of action of the Kholodnyi Yar insurgent formations in the struggle against the Russian-Bolshevik occupiers, 1919–1921]. *Social Development and Security*, 16(2), 358–373. <https://doi.org/10.33445/sds.2026.16.2.29>
- Horlis-Horskyi, Yu. Yu. (2013). *Kholodnyi Yar: Spohady osavula 1-ho kurenia polku haidamakiv Kholodnoho Yaru* [Kholodnyi Yar: Memoirs of the osavul of the 1st kurin of the Kholodnyi Yar Haidamaky Regiment] (R. Koval, Ed.; 18th expanded ed.). *Istorychnyi klub “Kholodnyi Yar”*; DP “Derzhavna kartohrafichna fabryka.”
- Koval, R. (2016). *Istoriia Kholodnoiariskoi orhanizatsii* [History of the Kholodnyi Yar Organization]. *Istorychnyi klub “Kholodnyi Yar”*; PP “Aksioma.”
- Liutyi-Liutenko, I. (1986). *Vohon z Kholodnoho Yaru* [Fire from Kholodnyi Yar]. https://chtyvo.org.ua/authors/Liutyi-Liutenko_Ivan/Vohon_z_Kholodnoho_Yaru/
- Lunin, S. (2014, April 16). Operatsiia viisk VOKhR proty Kholodnoho Yaru u veresni 1920 roku ta vidomosti pro nei v spohadakh Yurii Horlisa-Horskohe [The operation of the VOKhR troops against Kholodnyi Yar in September 1920 and its representation in the memoirs of Yurii

Horlis-Horskyi].

Istorychna

pravda.

<https://www.istpravda.com.ua/research/534e61ddb1073/>

- Mitrofanenko, Yu. (2016). Kholodnyi Yar v istorii Ukrainsoi revoliutsii 1917–1920-kh rr.: Istoriohrafichna tradytsiia ta suchasni innovatsii osmyslennia [Kholodnyi Yar in the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1920s: Historiographical tradition and contemporary innovations in interpretation]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 21, 81–116.
- Mitrofanenko, Yu. (2025). “Volia Ukrainy abo smert!” Povstantsi Kholodnoho Yaru [“Freedom of Ukraine or death!” The insurgents of Kholodnyi Yar]. Vikhola.
- Podkur, R. Yu. (2005). Zbroinyi vystup yak radykalna forma oporu radianskii vladi v USRR u 1920-ti – na pochatku 1930-kh rr. (za materialamy VUChK–HPU) [Armed uprising as a radical form of resistance to Soviet rule in the Ukrainian SSR in the 1920s and early 1930s]. *Istoriia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty*, 31, 90–102. <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/12182>
- Shcherbatiuk, V. M. (2010). Selianskyi povstanskyi rukh na Kyivshchyni 1917–1923 rr.: Suchasna istoriohrafiiia problemy [The peasant insurgent movement in the Kyiv region, 1917–1923: Contemporary historiography of the problem]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (3). https://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_3_186
- Shcherbatiuk, V. M. (2013). *Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917–1921 rokiv: Ukrainka istoriohrafiiia* [The peasant insurgent movement in Ukraine, 1917–1921: Ukrainian historiography] [Extended abstract of Doctor of Historical Sciences dissertation].
- Shcherbatiuk, V. M. (2016). Vilne kozatstvo – dobrovilna hromadska militsiina orhanizatsiia v Ukraini 1917–1921 rr. [The Free Cossacks as a voluntary public militia organization in Ukraine, 1917–1921]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2(99), 275–285.
- Solodar, O. (2020). *Pid pokrovom Kholodnoho Yaru* [Under the protection of Kholodnyi Yar]. Vydavets Chabanenko Yu. A.
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. (n.d.-a). *Fond 263, opys 1, sprava 50671* [Archival criminal file, 110 folios].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. (n.d.-b). *Fond 263, opys 1, sprava 51689* [Archival criminal file, 36 folios].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. (n.d.-c). *Fond 263, opys 1, sprava 54132* [Archival criminal file, 30 folios].
- Tynchenko, Ya. Yu. (2007). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainsoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [The officer corps of the Army of the Ukrainian People’s Republic, 1917–1921] (Vol. 1). Tempora.
- Vasylenko, V. (2008). Pidhotovka antybilshovyetskoho povstannia v Ukraini u 1921 r. (za dokumentamy HDA Sluzhby bezpeky Ukrainy) [Preparation of the anti-Bolshevik uprising in Ukraine in 1921 based on documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1/2(30/31), 138–196. <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/41030>
- Vasylenko, V. M. (Comp.). (2015). *Represii proty uchasnykiv antybilshovyetskoho rukhu v Ukraini (1917–1925 rr.): Anotovanyi pokazhchyk arkhivnykh kryminalnykh sprav “Osnovnoho” fondu arkhiviv tymchasovoho zberihannia rehionalnykh orhaniv SBU* [Repressions against participants in the anti-Bolshevik movement in Ukraine, 1917–1925: An annotated index of archival criminal cases from the “Main” collection of the temporary archives of regional bodies of the Security Service of Ukraine]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Vasylenko, V. M. (Comp.). (2021). *Represii proty uchasnykiv antybilshovyetskoho rukhu v Ukraini (1917–1925 rr.): Anotovanyi pokazhchyk sprav fondu kryminalnykh sprav “Prypynenyi” arkhiviv tymchasovoho zberihannia rehionalnykh orhaniv SBU* [Repressions against participants in the anti-Bolshevik movement in Ukraine, 1917–1925: An annotated index of

- cases from the “Terminated” criminal case collection of the temporary archives of regional bodies of the Security Service of Ukraine]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Vasylenko, V. M., & Danylenko, V. M. (Comps.). (2011). *Natsionalno-vyzvolnyi povstanskyi rukh v Ukraini naprykintsi 1920–1921 rr.: Anotovanyi pokazhchyk. Sprava “Petliurivski otamany”* [The national liberation insurgent movement in Ukraine in late 1920–1921: An annotated index. The “Petliurist otamans” case]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6123-5/978-966-02-6123-5.pdf>
- Zozulia, N. M. (2017a). Do pytannia pro deiaki taktychni formy povstanskoï borotby v Serednomu Podniprovi u 1918 – na poch. 1920-kh rr. (za memuaramy starshyn ta ofitseriv Armii UNR) [On selected tactical forms of insurgent struggle in the Middle Dnipro region in 1918 and the early 1920s, based on the memoirs of officers of the UPR Army]. *Humanitarnyi visnyk ChDTU. Serii: Istorychni nauky*, 11(27), 195–201.
- Zozulia, N. M. (2017b). Svidchennia starshyn ta ofitseriv Armii UNR pro zabezpechenist zbroieiu ta amunitsiieiu povstanskoho rukhu v Serednomu Podniprovi u 1918–1921 rr. [Testimonies of officers of the UPR Army concerning the supply of weapons and ammunition to the insurgent movement in the Middle Dnipro region, 1918–1921]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*, 1(3), 64–68. <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/download/691/608/1229>
- Zozulia, N. M. (2018). *Povstanskyi rukh u Serednomu Podniprovi (1918–1922 rr.) za spohadamy starshyn Armii UNR* [The insurgent movement in the Middle Dnipro region, 1918–1922, according to the memoirs of officers of the UPR Army] [Candidate of Historical Sciences dissertation, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy]. https://chtyvo.org.ua/authors/Zozulia_Nadiia/Povstanskyi_rukh_v_Serednomu_Podniprovi_1918_1922_rr_za_spohadamy_starshyn_armii_UNR/
- Zozulia, N. M., & Lazurenko, V. M. (2017). Svidchennia starshyn ta ofitseriv Armii UNR pro politychni oriiantatsii povstanskoho rukhu v Serednomu Podniprovi u 1918 – na poch. 1920-kh rr. [Testimonies of officers of the UPR Army concerning the political orientations of the insurgent movement in the Middle Dnipro region in 1918 and the early 1920s]. *Humanitarnyi visnyk ChDTU. Serii: Istorychni nauky*, 11(27), 187–194. <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1948>

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.